

Zitierhinweis

Pánek, Tomáš : recension de : Monika Mandelíčková, Historie v exilu. Československá exilová historiografie v letech 1948-1989, Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, 2017, dans : Český časopis historický, 2020, 3, p. 782-786, <https://recensio-stag.lorax.syslab.com/r/7372e5633b77459bb2dad11897572352>

český časopis historický

copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a-63a UrhG) zulässig.

Monika MANDELÍČKOVÁ

Historie v exilu. Československá exilová historiografie v letech 1948–1989

Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta 2017, 221 s.,
ISBN 978-80-87895-96-2.

Exil historiků představuje specifickou součást dějin dějepiscectví a jako takový se v posledních desetiletích stal objektem soustředěnějšího badatelského zájmu i teoretického uvažování zejména zahraničních kolegů.¹ Česká historiografie však (vedle dílčích studií věnovaných jednotlivým historikům-exulantům) s celistvějším a teoreticky propracovaným uchopením tohoto fenoménu vlastních dějin teprve začíná.² Zatím nejodvážnější krok v tomto směru vykonala zde recenzovaná kniha Monika Mandelíčková. Jde o přepracovanou disertaci (2013), jež vznikala v Centru pro československá exilová studia při Katedře historie Univerzity Palackého v Olomouci a byla podpořena v rámci mezinárodního komparativního projektu *Representations of the Past: The Writing of National Histories in Europe*.³

Autorka se opřela o pramenné sbírky, dokumentující československý exil, uložené v celkem pěti institucích, o rozhovory s pěti pamětníky a o širší paletu primární (např. texty dobových časopisů) a sekundární literatury. Výzkum zaměřila v prvé řadě kvantitativně, a to ve snaze vystihnout určité společné, nadindividuální charakteristiky československého exilového dějepiscectví. Pracovala prosopograficky, když shromáždila velké množství statistických údajů o jednotlivých aktérech, což jí umožnilo „zachytit celkový počet, geografické rozmístění a profesní zařazení exilových historiků“ (s. 29). Sebrání velkého množství bibliografických údajů jí umožnilo vystihnout tematické, heuristické, metodologické a ideologické charakteristiky exilové historiografické produkce. Své snažení ovšem autorka zabarvila také kvalitativně, neboť nás uvedla např. do některých exilových metodologických diskuzí a mnohé své obecnější závěry ilustrovala na konkrétním případě určitého historika. Alespoň v deklarativní rovině se pokusila také o komparativní přístup (s. 31–32), ač konkrétních srovnání s jinými exilovými prostředními nalezneme v její knize poskovnu.

1 Z obecněji zaměřených textů posledních let viz zejména: Edoardo TORTAROLO, *Historians in the Storm: Émigré Historiography in the Twentieth Century*, in: Matthias Middell – Lluís Roura (eds.), *Transnational Challenges to National History Writing*, Basingstoke 2013, s. 377–403; Stefan BERGER – Antoon DE BAETS, *Reflections on Exile Historiography*, *Storia della Storiografia* 69, 2016, č. 1, s. 11–26; Peter BURKE, *Silver Lining: on Some Intellectual Benefits of Exile*, *Storia della Storiografia* 69, 2016, č. 1, s. 39–48; srov. také kolektivní monografii Maria Zadencka – Andrejs Plakans – Andreas Lawaty (eds.), *East and Central European History Writing in Exile 1939–1989*, Leiden – Boston 2015.

2 Zvláště Antonín KOSTLÁN, *Česká exilová historiografie. Paralelní cesty a inspirace*, *Česko-slovenská historická ročenka* 2014–2015, s. 111–130.

3 Autorka v rámci projektu také spoluvyvořila následující komparativní studii: Idesbald GODDEERIS – Monika MANDELÍČKOVÁ, *Living in the Past. Historians in Exile*, in: Ilaria Porciani – Jo Tollebeek (eds.), *Setting the Standards. Institutions, Networks and Communities of National Historiography*, Basingstoke 2013, s. 394–411.

Mandelíčková ukotvila objekt svého výzkumu jak teoreticky, tak tematicky v širších horizontech. Po úvodní heuristicko-metodologické části v knize následují stručnější pasáže, věnované migračním teoriím a obecněji československému exilu v letech 1948–1989. Poté je zařazena kapitola, nastiňující dějiny historiografického exilu z mezinárodního pohledu. Z údajů o počtech exilových historiků mezi léty 1945 a 2000, jež autorka převzala od Antoona de Baetse, vyplývá, že z Československa odešlo 47 vědců, čímž se tento stát řadí na čtvrté místo za Německo (256), Španělsko (106) a Sovětský svaz (77). Další kapitola již tematiku zužuje na české prostředí (nikoli „československé“), když sleduje české historizující intelektuály v exilu v době od 19. století po druhou světovou válku. V celém tomto období dominovalo podle Mandelíčkové u exulantů nakládání s historií jako prostředkem upevňování národní identity a nástrojem politicko-ideologického boje (např. Tomáš Garrigue Masaryk za první či Jan Opočenský za druhé světové války).

Co se vlastní analýzy týče, pracovala Mandelíčková oproti zmíněným de Baetsovým údajům s daleko vyšším počtem exilových dějepisců. Zahrnula mezi ně totiž nejen univerzitně vyškolené profesionály, ale také „další představitele exilu, kteří se na základě prožitých zkušeností, případně okolností, které se jim naskytly v hostitelské zemi, k historii obrátili a svou práci se do exilové historiografie významně zapsali“ (s. 49). Mandelíčková započítala navíc exulanty druhé generace, tedy děti původních exulantů. Autorka tak dospěla k seznamu celkem 164 osob, zabývajících se historií. Nalezneme mezi nimi historizující politiky (např. Ladislav Karel Feierabend), novináře (Ivan Herben) či knihovníky (Sylva Šimsová).

Přehledný soupis zkoumaných osobností s jejich stručnou charakteristikou podala autorka v tabulkovém seznamu (s. 54–77), který – vedle jiného – dělí historiky na skupiny českou a slovenskou. To je nepochybně legitimní, je pak ovšem otázkou, zda kniha neměla v podtitulu místo sousloví „československá exilová historiografie“ uvádět „česká a slovenská exilová historiografie“. První možnost je správná, pokud obě skupiny budeme vnímat jako společný exil z jednoho státu (tedy Československa) a usilující a doufající v pád tamního komunistického panství. Na straně druhé ale Češi a Slováci v exilu skutečně tvořili dvě národní historiografie. To se projevovalo i v institucionální rovině (např. Slovak Institute v Clevelandu či Slovenský ústav v Říme) a v rozdílných náhledech na dějiny (zvláště co se týče období první republiky).

Buď, jak buď, od svého seznamu se autorka odrazila k předkládání zajímavých závěrů. Ze 164 osob jich po roce 1948 odešlo z vlasti 106, po roce 1968 přibýlo 58. Autorka přehledně ukazuje ve dvou kruhových diagramech, že historikové volili za hostitelské země výhradně západní destinace: první exilová vlna se téměř ze 75 % uchýlovala do Spojených států a Kanady. Svou roli zde podle Mandelíčkové hrál pocit, že je Evropa v počátcích studené války málo bezpečná, a obavy z obnovy německé hrozby. Tyto faktory se ale postupně otupovaly a posrpnovní exulanti se nejčastěji usazovali v Evropě, zejména ve Spolkové republice Německo (zhruba 30 %).

Mandelíčková se dále věnuje dvěma specifickým skupinám exilových historiků. Jde o ženy, jichž ovšem bylo v poměru k celkovému počtu exulantů nemnoho (cca 5 %). Tyto pasáže autorka pojala jako drobné medailonky některých historiček (např. Vera Laska či Eva Hahnová). Druhou specifickou skupinu tvoří slovenští historikové, z nichž mnozí patřili ke

slovenským separatistům a nacionalistům a odešli z vlasti již po roce 1945. Jak ale autorka sleduje, po roce 1968 se slovenští historikové odpoutávali od úzce nacionalistických pohledů na dějiny (např. Ján Mlynárik). To souviselo s obecnějším vývojem exilové historiografie, jak analyzují následující části věnované její ideologizaci/politizaci („historie pro živou“, resp. jejímu tlhnutí k odbornosti („historie pro historii“). Podle Mandelíčkové navazovalo po roce 1948 československé exilové dějepisectví na své starší dědictví: historické argumenty byly využívány jako nástroj budování exilové identity a boje proti komunistickému panství v Československu. Zároveň ale existovala a zvláště po roce 1968 se stále více prosazovala tendence provozovat historii jako vědeckou disciplínu, profesionalizovat ji, přesouvat na akademickou půdu a navazovat spolupráci se zahraničními historiky.

V dalších částech knihy autorka přehledně zmapovala krajinu exilových historických institucí. Je zajímavé, že první exilovou vlnou byly hlavní organizační struktury zakládány v západní Evropě, ač většina historiků směřovala do zámoří. V tomto období se zakladatelé institucí především pokoušeli navazovat na demokratické dědictví první republiky, udržet ho jako ideový základ zahraničního odboje i popularizovat v zahraničí (zejména Ústav Edvarda Beneše v Londýně a neúspěšný pokus Ferdinanda Peroutky o založení Masarykova demokratického svazu).

Postupně ale převládlo úsilí organizovat historii na odborném základě (např. v rámci Společnosti pro vědy a umění), když od šedesátých a sedmdesátých let začaly vznikat instituce více také na americké půdě, což podle Mandelíčkové souviselo s tamní politikou podporou multikulturalismu. Autorka nás seznamuje především s The Society for the History of Czechoslovak Jews a historickým sdružením Czechoslovak History Conference. Dozvíme se ovšem také o dalších významných institucích, a to zvláště o scheinfeldském Československém dokumentačním středisku, jež se od roku 1986 pod vedením Viléma Prečana pokoušelo propojovat exil s domácím podzemním hnutím, či o organizacích křesťansky orientovaného exilu (Křesťanská akademie a Opus Bonum).

Stranou nenechává autorka ani exilová nakladatelství a periodika, ač žádný čistě historický časopis „venku“ nevycházel. Texty historiků byly ukládány (vedle zahraničních periodik) především do *Svědectví*, *Skutečnosti*, *Proměn* a *Kosmasu*. Mandelíčková se na základě výčtu některých článků pokouší o charakteristiku historického obsahu těchto časopisů. Její výběr profilových textů ovšem nepůsobí systematickým, nýbrž spíše poněkud náhodným dojmem.

„Atypickým prostředím šíření historie v exilu“ věnuje autorka tematicky zajímavou, analyticky však nepřilíš vyvedenou kapitolu. Výklad o výuce historie v táborech pro uprchlíky z Československa na konci čtyřicátých let zmiňuje vlastní téma pouze v poslední větě a zbytek uvádí čtenáře do obecnějšího rámce vzdělávání uprchlých studentů. Kratičká podkapitola o exilových historických-solitérech, kteří se neztotožnili s exilovou komunitou a kráčeli vlastní cestou, se podrobněji zastavuje pouze u Johanna Wolfganga Brügela, když cituje delší pasáž ze studie věnované jeho životu a dílu.

Mandelíčková se pokusila vystihnout také základní komunikační kanály, které exiloví dějepisci využívali pro styk s domovem i s kolegy v zahraničí. Zmiňuje zejména osobní kontakty, rozhlasové vysílání, periodika a korespondenci. Autorka zde však zůstává na povrchu a obecnější teze podepírá jen několika odkazy např. na vzpomínky pamětníků.

Hlubší analýzu by zasloužil zejména autorkou v jediném odstavěčku (s. 125) zmíněný rozhlas. Pavel Tigríd totiž již v roce 1950 navrhl, aby československé vysílání Rádía Svobodná Evropa poskytovalo obyvatelům Československa alternativní výuku dějepisu a stalo se tak protiváhou komunistickému pojetí dějin (resp. přímo bořilo komunistické historické mýty), což bylo s různou mírou intenzity v následujících desetiletích vskutku realizováno.⁴

Samí českoslovenští komunisté se zpětně pokoušeli dehonestovat autory těchto relací i obecně činnost exilu v očích veřejnosti (nejčastěji za použití argumentů ad hominem) pomocí vysílání Československého rozhlasu.⁵ Mandelíčková se ovšem u domácích reakcí na exilovou historiografii také zastavuje a upozorňuje na kritické reakce v *Československém časopisu historickém*. Disent naopak považoval exil za nositele kontinuity nezkrácených dějin (dokument Charty 77 *Právo na dějiny*). Autorka nakonec uvádí čtenáře do problematiky účasti exilových historiků na mezinárodních kongresech a podrobněji se věnuje historickým tématům na konferencích pořádaných od šedesátých let exilovou Společností pro vědy a umění.

Další části zasvětila autorka charakteristikám exilové historiografické produkce. Co se týče nejvíce zpracovávaných témat, dějepisci se v období bezprostředně po roce 1948 věnovali takovým, jež měla potenciál posilovat národní vědomí a boj proti totalitě v Československu. Mnozí historikové ovšem navazovali na doma započaté práce (např. Otakar Odložilík či František Dvorník), zatímco ti, kteří se odborně profilovali až v hostitelských zemích a na základě exilové zkušenosti (resp. zkušenosti svých rodičů), se zaměřili především na moderní dějiny a geografický prostor střední a východní Evropy. Na některé osobnosti působil osobní válečný prožitek a soustředili se např. na téma holocaustu (Vera Laska). Hojně frekventovaným tématem se u exulantů přirozeně stávaly dějiny české emigrace (Miloslav Rechcigl).

Mnohé výzkumy ovšem odpovídaly na poptávku v hostitelských zemích. Velkým přínosem exilu bylo otevření ve vlasti tabuizovaných či zkracovaných problémů moderních dějin (např. mnichovské dohody či nástupu komunistů k moci). Autorka se podrobněji zastavuje u diskuze o odsunu sudetských Němců. Specifickým problémem exilové historiografie byl ztížený přístup k pramenům, který někteří dějepisci řešili změnou tématu svého výzkumu, zatímco se jiní opřeli o prameny zahraniční. Tato druhá cesta byla v případě témat z českých dějin produktivní, neboť vedla k jejich vřazení do širších světových souvislostí. Podle Mandelíčkové se obecněji perspektiva exilových děl postupem času rozšiřovala od úzce národního zaměření směrem k evropskému a světovému rámci a k použití komparativních nástrojů. V kratičké podkapitolce, věnované metodologii

4 *Návrh program u československého vysílání Rádía Svobodná Evropa, který vypracoval programový ředitel Pavel Tigríd (13. prosinec 1950)*, in: Petr Blažek – Radek Schovánek (eds.), *Příkládáme sekeru ke kořenům lži. Rozhlasové projevy programového ředitele Rádía Svobodná Evropa v Mnichově 1951–1952* Pavla Tigrida, Praha 2015, s. 183–200; Prokop TOMEK, *Československá redakce Radio Free Europe. Historie a vliv na české dějiny*, Praha 2015.

5 Tato kontrapropaganda byla např. na počátku normalizace vysílána v hlavním (pod)večerním vysílacím čase v rámci každodenního zpravodajství; srov. Archiv Českého rozhlasu, Praha, Digitální archiv, Rozhlasové noviny 1969–1970.

exilové historiografie, však autorka pouze konstatuje vymezování se vůči marxistickým přístupům a ad hoc vyjmenovává některé používané metody (např. orální historie). Mandelíčková konečně přináší také vhled do exilových diskuzí o nezávislém dějepiscetví a otázkách subjektivity/objektivity.

Poslední část knihy je věnovaná exilovým historikům po roce 1989. Ač tehdy padly politické důvody exilu, nelze hovořit o nějakém masovém návratu do vlasti. Mandelíčková analyzuje důvody této skutečnosti a upozorňuje, že i přes fyzickou nepřítomnost se v Československu ujaly mnohé ideje či koncepty těchto exulantů, které byly rozvíjeny další generací domácích dějepisců. Mnozí historikové se ovšem do vlasti vrátili a napomohli rozvoji domácí historiografie a její institucionální základny (např. Vilém Prečan a budování Ústavu pro soudobé dějiny). Autorka nepodceňuje ani význam bývalých exulantů pro polistopadové navazování vazeb se zahraničními institucemi, zprostředkovávání badatelských stipendií atd. Mnozí z příslušníků exilové historiografické obce byli po roce 1989 ve vlasti oceněni čestnými doktoráty i jinými vyznamenáními, jejichž přehled autorka přikládá (s. 151–153).

Textovou část knihy uzavírá rozbor interview s pěti exilovými historiky, které autorka zpovídala a kteří víceméně potvrzují její hlavní teze. Následuje seznam pramenů a literatury, tematický rejstřík (jmenný rejstřík bohužel chybí), anglické resumé, výběrová bibliografie jednotlivých exilových historiků a přehled držitelů Stanley Pech Prize s uvedením prací, za níž cenu získali.

Je až obdivuhodné, že autorka dokázala své téma stěsnat na 221 stran malého formátu, přičemž valnou část textu zahrnují tabulky a seznamy. Kvalita jednotlivých částí knihy je ovšem rozdílná. Mandelíčková je přesvědčivá v kvantifikujících pasážích, při pokusech o „ponor“ do subtilnější problematiky (např. exilová metodologie) však zůstává na povrchu a spokojuje se s popisným (nikoli analytickým) způsobem práce. Tato a další výše uvedené výtky však nesmí zastínit celkový přínos recenzované práce. Ten shledávám především v komplexním náhledu na rozsáhlé téma („ohledání“ de facto celé jeho struktury a všech jeho funkcí) a stanovení mnoha závažných závěrů, hypotéz a tezí. Autorka sama říká, že se pokusila o celistvé pojetí a snažila se „ukázat možné pohledy na tuto problematiku, vyzdvihnout její specifika a vytvořit prostor k další možné diskusi“ (s. 161). To se jí povedlo. Kniha Moniky Mandelíčkové se pro další badatelky a badatele, kteří se pustí na pole dějin české a slovenské exilové historiografie, stane nepostradatelným rozcestníkem jejich výzkumů. Ty by se mohly podle mého zaměřit více komparativně a vztahově: Stálo by např. za to, zkoumat interpretace jednoho historického fenoménu v podání domácího a exilového dějepiscetví či porovnávat dílčí prvky české/slovenské historiografie s historiografiemi jiných národních exilů, případně sledovat přejímání tezí českých historiků dějepiscetvími v jejich hostitelských zemích či analyzovat reakce sudetoněmeckých historiků na exilové diskuze o odsunu.

Tomáš Pánek